

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА В ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВА

SPECIAL KNOWLEDGE IN CONDUCT OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND IN OTHER TYPES OF JUSTICE

Юсупов В.В., д.ю.н., професор,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджено поняття, види та суб'єкти спеціальних знань у кримінальному провадженні та інших видах судочинства. Проаналізовано загальнонауковий термін «знання» та зазначено, що це поняття, окрім самих знань, охоплює практичні навички і уміння людини. Наведено визначення навичок і умінь. Наголошено, що наукове знання має органічний зв'язок із практичною діяльністю і спрямоване на встановлення об'єктивної істини. Доведено, що поняття «спеціальні знання», яке використовується у різних юридичних процесах, є умовним терміном відносно наукових знань. Адже спеціальними вважаються знання спеціалістів однієї професії для осіб іншого фаху. Використання спеціальних знань передбачено в законодавстві України, а саме у Кримінальному процесуальному кодексі, Цивільному процесуальному кодексі, Кодексі адміністративного судочинства, Господарському процесуальному кодексі, Митному кодексі, Податковому кодексі, законах «Про виконавче провадження», «Про Конституційний Суд України». Проведений аналіз норм цих законодавчих актів в аспекті використання спеціальних знань дозволив зробити висновок щодо нормативного визначення законодавцем видів спеціальних знань – у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки та інші. Зазначено, що знання у сфері права не можуть вважатися спеціальними знаннями. З урахуванням цього на прикладі кримінального судочинства, обґрунтовано положення, що спеціальними знаннями володіють експерт і спеціаліст. Дізнавач, слідчий, прокурор, захисник, слідчий суддя, суддя та інші уповноважені особи використовують свої професійні знання, які не є спеціальними. З метою детального розкриття змісту спеціальних знань у кримінальному провадженні виокремлено професії, участь представників яких передбачена у кримінальному процесуальному законодавстві України. Проаналізовано погляди вчених щодо наукового визначення поняття «спеціальних знань у кримінальному провадженні», та зазначено, що спільними рисами відповідних дефініцій є положення про належність їх суб'єктів-носіїв до сфери кримінального судочинства, а також мета використання цих знань.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, експерт, кримінальне провадження, юридичний процес.

The article examines the concepts, types and subjects of special knowledge in criminal proceedings and other types of judicial proceedings. The general scientific term "knowledge" is analyzed and it is indicated that this concept, in addition to the knowledge itself, includes practical skills and abilities of a person. The definition of skills and abilities is given. It is emphasized that scientific knowledge has an organic connection with practical activity and is aimed at establishing objective truth. It has been proven that the concept of "special knowledge", which is used in various legal processes, is a conditional term for scientific knowledge. After all, the knowledge of specialists of one profession is considered special for persons of another profession. The use of special knowledge is provided for in the legislation of Ukraine, namely in the Criminal Procedure Code, the Civil Procedure Code, the Code of Administrative Procedure, the Economic Procedure Code, the Customs Code, the Tax Code, the laws "On executive proceedings", "On the Constitutional Court of Ukraine". The analysis of the norms of these legislative acts in terms of the use of special knowledge made it possible to draw a conclusion regarding the normative definition by the legislator of the types of special knowledge – in the fields of science, technology, art, crafts, religion, economics, and others. It is noted that knowledge in the field of law cannot be considered special knowledge. Taking this into account, on the example of criminal justice, the proposition that special knowledge is possessed by an expert and a specialist is substantiated. The examiner, investigator, prosecutor, defender, investigating judge, judge and other authorized persons use their professional knowledge, which is not special. For the purpose of detailed disclosure of the content of special knowledge in criminal proceedings, the professions whose representatives are provided for in the criminal procedural legislation of Ukraine have been singled out. The views of scientists regarding the scientific definition of the concept of "special knowledge in criminal proceedings" were analyzed, and it was noted that the common features of the relevant definitions are the provisions on the belonging of their subjects-bearers to the field of criminal justice, as well as the purpose of using this knowledge.

Key words: special knowledge, specialist, expert, criminal proceedings, legal process.

Вступ. Сучасний етап формування демократичного суспільства в Україні, що обрала курс на євроінтеграцію, супроводжується негативними явищами соціального характеру. Після початку повномасштабного військового вторгнення на територію нашої держави було введено воєнний стан та передбачено тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб. В умовах активних бойових дій нагальним питанням є належне фіксування наслідків ворожих атак, документування спричинення загибелі і поранення як військовослужбовців так і цивільного населення, заподіяної шкоди довкіллю, а також підготовка процесуальних документів, у тому числі щодо відшкодування збитків. Потребують врахування сучасні досягнення у галузі судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, в основі яких знаходяться досягнення науки і спеціальні знання.

Водночас, у юридичних наукових джерелах для позначення спеціальних знань використовують різні поняття – «професійні знання», «криміналістичні зна-

ння», «спеціальні експертні знання», «спеціальні криміналістичні знання», «спеціальні наукові знання» тощо.

Вагомий внесок у дослідження питання застосування спеціальних знань у різних видах судочинства зробили такі вчені: Ю. П. Аленін, П. Д. Біленчук, В. Д. Берназ, О. О. Бондаренко, Т. В. Варфоломєєва, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. П. Гришина, А. В. Іщенко, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, Г. А. Матусовський, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, І. В. Пиріг, Б. В. Романюк, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Л. Г. Шапіро, В. Ю. Шепітько, М. Г. Шербаковський та ін. Водночас, у працях науковців відсутній комплексний підхід до розуміння такої категорії як «спеціальні знання», які використовуються у низці видів національних юридичних процесів; продовжується дискусія про їх види, форми використання, а також суб'єктів – носіїв цих знань.

Тому метою статті є визначення поняття та видів спеціальних знань, які використовуються у криміналь-

ному та інших видах судочинства України, дослідження суб'єктів використання спеціальних знань.

Виклад основного матеріалу. Тлумачний словник української мови визначає знання у таких аспектах: 1) обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого, – що-небудь; 2) сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін.; 3) пізнання дійсності в окремих її виявах і в цілому [1, с. 276].

У поняття «знання» входять не тільки теоретичні відомості, але й практичні навички, які отримані у процесі особистої і спільної трудової діяльності. У це поняття включаються також загальні знання, які набуті на підставі життєвого досвіду.

Між науковими знаннями і практичними навичками існує тісний взаємозв'язок. Узагальнені результати застосування навиків певних фахівців, що пройшли наукову апробацію і пояснюють закономірності явищ і процесів, стають науковими знаннями. Тому суттєвим для знання є його органічний зв'язок із практикою. Наукове знання спрямоване на встановлення об'єктивної істини.

У літературних джерелах поряд із поняттями «знання», «наукове знання» вживається термін «спеціальні знання».

Слушною є думка Г. М. Надгорного, який стверджує, що в теорії пізнання терміну «спеціальні знання» немає. Його застосовано в кримінально-процесуальному законодавстві в галузевому юридичному значенні для відмежування загальновідомих знань від професійних знань певних фахівців, які використовуються за потреби під час розслідування злочинів [2, с. 37].

Спеціальні знання у різних галузях базуються на досягненнях науки. Спеціальні знання означають незагальновідомі, специфічні знання певної групи людей про явища, об'єкти і процеси навколишнього світу. Вони є антонімом до життєвих, «звичайних», побутових знань [3, с. 102]. Спеціальні знання здобуваються в результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду практичної роботи в якій-небудь діяльності; вони містять навички та вміння.

Навичками називаються дії фахівця, доведені до автоматизму й виконувані точно й правильно. Уміння – це здатність фахівця ефективно, швидко та якісно виконувати цикл дій (роботу) в будь-яких, часом екстремальних умовах [4, с. 474–475].

Отже, знання існують об'єктивно. Спеціальними можна вважати знання, які притаманні конкретно-предметній сфері професійної діяльності людини. При цьому знання фахівців певної професії будуть спеціальними для інших осіб, а при здійсненні трудових відносин всередині колективу такі знання не є спеціальними для осіб одного фаху.

Доречним є наведення наукового погляду М. В. Салтєвського, який слушно відзначав, що знання, якими володіє фахівець, одержані ним в процесі професійного навчання і являють собою певну сукупність, що характеризує його як фахівця, наприклад, юриста, лікаря, інженера тощо. Називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх застосування становить коло її професійних обов'язків. Тому вони є спеціальними тільки для людини, яка має іншу професію [5, с. 397].

В юридичній енциклопедії термін «професія» тлумачиться як вид трудової діяльності, що визначається характером і метою трудових функцій. Різновидом професії є спеціальність. Вона залежить від характеру занять і навичок за відповідною професією (фахом), освітою, посадою тощо. Спеціальність – це комплекс набутих людиною знань і практичних навичок, що дає їй можливість займатися певним видом діяльності у певній галузі матеріального виробництва та духовного життя, і тісно пов'язаний з кваліфікацією працівника [6, с. 183, 585]. Наприклад, для професії «судовий експерт» передбачені конкретні експертні спеціальності, визначені у наказі Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 (1.1. Дослідження почерку і підписів; 1.2. Лінгвістичне дослідження мовлення; 2.1. Дослідження реквізитів документів; 2.2. Дослідження матеріалів документів та ін.) [7]. Ми погоджуємося з думкою Ю. Пілюкова, що у широкому наукознавчому розумінні спеціальні знання можна сформулювати, як результат оволодіння людиною певним поглибленим рівнем знань та навичок у конкретній професії або спеціальності [8, с. 241].

Як слушно зазначає В. Ю. Шепітько, спеціальні знання має обмежене коло спеціалістів – обізнаних осіб. Спеціальні знання повинні виходити за межі професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді [9, с. 491–492].

Тому для кримінального судочинства спеціальними є знання, які є відмінними від професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді, дільничача та інших уповноважених на розслідування осіб, та які використовуються для досягнення цілей розслідування кримінального правопорушення, вирішення завдань кримінального провадження, що складає окремі аспекти професійної діяльності цих суб'єктів процесу.

У нормативно-правових актах України, які регулюють сферу судочинства, використовується термін «спеціальні знання». Але в жодному з цих документів немає визначення цього поняття.

При аналізі спеціальних знань слід зважати на сферу їх використання. Спеціальні знання у судочинстві України використовуються у кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському, виконавчому, конституційному провадженнях, у митній і податковій сферах та ін. Наприклад, А. Д. Марушев наводить визначення спеціальних знань, які застосовуються у процесі розслідування злочинів, як системи знань, навичок і вмінь у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які застосовуються суб'єктами розслідування у кримінальному провадженні під час виконання процесуальних, слідчих (розшукових) і організаційних дій, у різних формах їх вираження [10, с. 140].

Під час кримінального провадження спеціальні знання можуть використовуватися у таких основних напрямках: залучення спеціаліста для участі у слідчих (розшукових) діях, у тому числі негласних, призначення і проведення судових експертиз, консультації спеціаліста, допит експерта, усні консультації та письмові роз'яснення спеціаліста. Знання, а в подальшому пояснення, заява, зауваження до протоколу слідчої дії, усні консультації або письмові роз'яснення, показання спеціаліста в суді можуть виступати засобами встановлення фактичних даних [11, с. 319].

У Законі України «Про судову експертизу» передбачено, що судово експертиза – це дослідження *на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо* об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [12]. У ч. 2 ст. 16 цього закону зазначено: «Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань» [12].

Отже, констатуємо види спеціальних знань (у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо) та їх поєднання з носієм цих знань – експертом та іншим фахівцем державної спеціалізованої судово-експертної установи.

У ст. 69, 71 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), які регламентують діяльність експерта та спеціаліста, вживається термін «спеціальні знання». У ч. 1 ст. 69 КПК зазначено, що експертом у кримінальному провадженні є *особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями*, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення,

та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

У ст. 71 КПК зазначається про спеціаліста у кримінальному провадженні як про особу, яка володіє *спеціальними знаннями та навичками* і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

У низці статей КПК, які регламентують порядок і умови проведення слідчих (розшукових) дій передбачено участь спеціаліста як представника певного виду професійної діяльності. Так, у ст. 68 КПК визначаються умови і порядок залучення перекладача; ст. 226 КПК передбачає участь педагога, психолога чи лікаря при допиті малолітньої або неповнолітньої особи. Відповідно до ст. 238 КПК зовнішній огляд трупа слідчий проводить з обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря.

Загалом можна виокремити деякі професії, участь представників яких передбачена у нормах КПК. Наприклад, педагог і психолог (ст. 226, 227, 354 КПК); лікар (ст. 226, 227, 238, 241, 354, 491 КПК); перекладач (ст. 29, 68 КПК); державний експерт з питань таємниць (ст. 518 КПК) та ін.

Спеціаліст під час досудового розслідування і судового розгляду справи: надає безпосередню технічну допомогу (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо); викладає у додатках до протоколів письмові пояснення, готує стенограми, аудіо-, відеозаписи процесуальних дій; пояснення спеціаліста і його допомога використовуються під час судового розгляду кримінальних справ [13, с. 33].

Отже, при посиланні у кримінальному процесуальному законодавстві на поняття спеціальних знань використовуються поєднання з їх носієм (експерт, спеціаліст – у широкому розумінні, що включає фахівців різних професій, які беруть участь у кримінальному провадженні).

Щодо цивільного судочинства, то у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК) поняття «спеціальні знання» зустрічається у ст. 72, 74, 102, 103 та ін., зокрема, при визначенні експерта і спеціаліста, порядку призначення експертизи. Підхід до спеціальних знань експерта і спеціаліста є подібним до того, як вони використовуються у КПК, однак не конкретизується види цих спеціальних знань. Зокрема, експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи (ч. 1 ст. 72 ЦПК). Спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) (ч. 1 ст. 74 ЦПК). Водночас, суд призначає експертизу у справі за сукупності умов, серед яких з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні *спеціальні знання у сфері іншій, ніж право*, без яких встановити відповідні обставини неможливо (п. 1 ч. 1 ст. 103 ЦПК).

Таке ж розуміння спеціальних знань притаманно адміністративному (ст. 68, 70, 101, 102 та ін. Кодексу адміністративного судочинства України) і господарському судочинству (ст. 69, 71, 98, 99 та ін. Господарського процесуального кодексу України).

Дещо іншим до спеціальних знань є підхід законодавця, що міститься у Митному кодексі України. Поняття спеціальних знань у цьому нормативному документі зустрічається у ст. 502, 515 та ін. При розгляді митної справи у суді експертом може бути особа, яка має необхідні знання для надання відповідного висновку. Експерт призначається посадовою особою митного органу, у провадженні якої перебуває справа про порушення митних

правил, у разі потреби в *спеціальних знаннях* (ст. 502 Митного кодексу України). А експертиза призначається, якщо для з'ясування питань, що виникають у справі про порушення митних правил, виникла потреба у *спеціальних знаннях з окремих галузей науки, техніки, мистецтва, релігії тощо* (ст. 515 МК України). Водночас, зазначені дослідження не є судовою експертизою. У митних органах експертизи проводяться у спеціалізованих органах з питань експертизи та досліджень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику. Відповідно до Закону України такі установи не належать до державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»).

Проведення експертизи під час здійснення податкового контролю контролюючими органами регулюється ст. 84 Податкового кодексу України. У кодексі передбачено, що експертиза проводиться у разі, коли для вирішення питань, що мають значення для здійснення податкового контролю, необхідні *спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки, економіки та в інших галузях* (ст. 84.1).

Використання спеціальних знань передбачено й у виконавчому провадженні. Закон України «Про виконавче провадження» передбачає участь експерта та спеціаліста у виконавчому провадженні. Для з'ясування та роз'яснення питань, що виникають під час здійснення виконавчого провадження і потребують *спеціальних знань*, виконавець виносить постанову про залучення експерта або спеціаліста (кількох експертів або спеціалістів). Експертом або спеціалістом може бути будь-яка дієздатна особа, яка має *необхідні знання, кваліфікацію та досвід роботи у відповідній галузі* (ст. 20) [14].

Під час розгляду конституційної скарги (конституційне провадження) передбачено можливість призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів та ін. (ст. 59, 69, 70, 72 Закону України «Про Конституційний Суд України») [15].

Отже, у національних юридичних процесах спеціальними вважаються знання у галузі *науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки* та інші; знання у сфері права не є спеціальними знаннями; спеціальні знання притаманні таким процесуальним суб'єктам як експерт і спеціаліст; спеціальні знання поєднуються з практичними навичками застосування технічних засобів та надання іншої допомоги (консультаційної, організаційної, технічної, тощо).

Водночас вважаємо, що визначити види спеціальних знань у КПК або іншому процесуальному законодавстві України немає потреби і це неможливо. Адже будь-який перелік спеціальних знань не зможе охопити всі ті предметні сфери, різноманітні спеціальності, потреба у знаннях спеціалістів яких може виникнути для використання при вирішенні завдань конкретного юридичного провадження. Слушною є наукова позиція І. В. Пирога і Г. С. Бідянка, що законодавець дозволяє застосування *будь-яких видів* спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла. Це цілком справедливо, оскільки нормами кримінального права врегульовано значну кількість суспільних відносин, а пізнання причин та обставин їх порушення у процесі слідства може вимагати застосування різних за змістом спеціальних знань, досвіду та навичок. Не менш важливим аргументом є те, що людство у своєму розвитку постійно збагачується все новими і новими знаннями у різних галузях, тому дати в законі їх вичерпний перелік неможливо [16, с. 15].

Про пріоритетність наукового аналізу поняття «спеціальні знання», аніж законодавчого їх тлумачення, зазначено у наукових джерелах [17]. Проаналізуємо окремі визначення спеціальних знань, запропоновані дослідниками відповідного питання.

В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль зазначали, що спеціальні знання – не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування [18, с. 22].

На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувани визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [19, с. 24].

Більш широко трактує спеціальні знання О. О. Бондаренко, а саме як сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла і т.п. – набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної, для розкриття та розслідування злочинів [20, с. 6].

М. Г. Щербаковський вважає спеціальні знання професійними знаннями, отриманими в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно-корисних галузях людської діяльності, що використовуються разом з науково технічними засобами при проведенні експертизи [21, с. 3].

Б. В. Романюк розглядає спеціальні знання як «сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства» [22, с. 57].

Отже, дослідники, даючи визначення спеціальних знань, підкреслювали про належність їх носіїв до сфери

кримінального судочинства, а також мету використання цих знань. Проведений аналіз наукових визначень спеціальних знань засвідчує однакове, в цілому, їх розуміння вченими-криміналістами, фахівцями у кримінальному процесі та судовій експертології.

Висновки. Таким чином, загальне поняття «спеціальні знання» є умовним терміном відносно наукових знань. Спеціальними можуть вважатися знання спеціалістів однієї професії для осіб іншого фаху.

Використання спеціальних знань передбачено у кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському, виконавчому, конституційному провадженні, у митній і податковій сферах. У національних юридичних процесах спеціальними вважаються види знань у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки та інших. При цьому знання у сфері права не є спеціальними знаннями. Спеціальні знання фахівців можуть поєднуватися з їх практичними навичками застосування технічних засобів та надання іншої допомоги (консультаційної, організаційної, технічної, тощо). Спеціальні знання у будь-якому національному юридичному процесі притаманні особам з процесуальним статусом «експерт», «спеціаліст».

Пропонуємо визначення спеціальних знань у судочинстві України – це професійні знання у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки тощо осіб, які залучаються в установленому законодавством порядку до провадження та/або судового розгляду справи як спеціалісти чи експерти, вміння і навички яких сформовані під час навчання та практичної діяльності.

Найбільшого поширення використання спеціальних знань отримало у кримінальному судочинстві у формі проведення судових експертиз і залучення спеціалістів у кримінальне провадження. Для кримінального судочинства спеціальними є знання, які є відмінними від професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді, дізнавача та інших уповноважених на розслідування осіб, і залучаються для досягнення цілей розслідування кримінального правопорушення, вирішення завдань кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тлумачний словник української мови [уклад. і голов. ред. Т. Ковальова]. Київ: Фоліо, 2018. 608 с.
2. Надгорний Г.М. Гносеологічні аспекти поняття «спеціальні знання». *Криміналістика і судовая експертиза*. 1980. № 21. С. 35–43.
3. Юсупов В.В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях: монографія. Київ: ФОРМ-Маслаков, 2018. 556 с.
4. Федосова О.В. Використання спеціальних знань у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповлітніми. *Юридична наука*. № 2 (104). 2020. С. 472–484.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5. 736 с.
7. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
8. Пілюков Ю. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 4 (20). 2019. С. 240–245.
9. Шепітько В.Ю. Вибрані твори / Избранные труды. Харків, 2010. 576 с.
10. Марушев А.Д. Принципи застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*. № 86. 2020. С. 139–144.
11. Компанець Є.М. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні про порушення прав інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 318–323.
12. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
13. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. / [Б.Б. Теплицький, О.М. Шрамко, В.В. Юсупов]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.
14. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
15. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
16. Пиріг І.В., Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 140 с.
17. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Петраєв С.Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 4 (44). 2019. С. 125–130.
18. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Використання спеціальних знань у слідчій і судовій практиці: навч. посібник. Київ: Вид-во Київ. ун-та, 1987. 100 с.

19. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
20. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.
21. Щербаковський М.Г. Тактика проведення судових експертиз: лекція. Харків: ХНУВС, 2004. 32 с.
22. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. Київ: НАВС, 2002. 196 с.